

Rodovo vyvážená slovenčina v súčasnej spoločnosti¹

Lujza Urbancová

Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Gender Balanced Slovak in Contemporary Society

Abstract: This paper deals with the current social context in which the gender-balanced functions of the Slovak language are being created. The rules that exist for creating and using gender-based Slovak are at odds with contemporary society. This paper examines the mechanism of language changes including gender-balanced language and makes observations about how they are perceived within the communication community in particular. Language is approached as a construct that is a reflection of society and social processes, while at the same time language influences some of these processes in return. Language changes occur more slowly than social ones, or rather, these changes do not respond operatively to changes within society. An exception to this is the enrichment of vocabulary, but conceptual changes progress much more slowly. The fact that language is used to strengthen certain images of the world also plays a role in the process. Language ideology provides this process with new impulses.

Keywords: gender-balanced Slovak, language ideologies, language changes, language community, inclusive communication

Urbancová, Lujza. 2022. Rodovo vyvážená slovenčina v súčasnej spoločnosti. *Gender a výzkum / Gender and Research* 23 (2): 41–61, <https://doi.org/10.13060/gav.2022.018>.

¹ Štúdia je súčasťou riešenia projektu *Xenizmy v nemeckých a slovenských komunikátoch*, VEGA 1/0472/20.

Idea rodovo vyváženého jazyka² vychádza z feministických snáh o zviditeľnenie žien v jazyku, ktoré by odrážalo ich zmenené spoločenské postavenie: „The question of why it matters how women are named should answer itself if we accept that the way people talk to each other and about each other determines the way they recognise and value each other, how they form their relationships with each other and whether they confirm each other’s identities.” (Burr 2003: 32) Rodovo vyvážený jazyk je možné odborne reflektovať v rámci rôznych metodologických platforiem, a to nielen lingvistických, pretože sa tesne spája so spoločnosťou, v ktorej funguje. Za východiskové sa však vníma práve lingvistické uchopenie. Z hľadiska slovenskej lingvistiky rezonujú v tomto smere pohľady na rod ako gramatickú kategóriu a jej schopnosť odrážať skutočnosť, resp. skôr jej aktuálne obmedzenia, ako aj možnosti redukovania generického maskulína (porov. napr. Cviková 2014a, 2014b; Sokolová 1998; Štefaňáková 2020, 2021; Košková, Satoľa-Staškoviak 2017; Urbancová 2010, 2018, 2019a, 2019b, 2019c, 2019d, 2020, 2021).

Pochopiteľne, reflexia reality je relatívna, ako to zdôrazňuje aj T. Skutnabb-Kangas (2000), keď píše o vplyve kultúry a spoločenského kontextu na výber slov. Zároveň jazyk ovplyvňuje výber toho, čo chceme reflektovať, čo v mimojazykovom svete zaznamenávame jazykovými prostriedkami. „Náš jazyk nám od začiatku určuje, čo je pre nás dôležité vidieť (= pre čo máme v našom jazyku slová) a čo je menej dôležité (= pre čo slová nemáme). Jazyk určuje aj to, čomu pre nás je potrebné a čomu nie je potrebné venovať pozornosť, čo je dobré a zlé, správne a nesprávne. Jazyk sa podieľa na určení jednak toho, čo vidíme, jednak toho, ako sa na to pozeráme, ako to hodnotíme.” (ibidem: 12) Táto relatívna reflexia sa výrazne prejavuje v kontakte s rodom ako sociálnou kategóriou.

Pri morfologickej kategórii rodu nie je úplná zhoda pojmového obsahu, čiže odrazu skutočnosti, a morfologického významu³ (porov. Dvonč et al. 1966), avšak väčšina substantív pomenúvajúcich osoby sa zaraďuje k mužskému alebo ženskému rodu. V rámci tejto dvojice je mužský rod vnímaný ako neutrálny a z toho vyplýva jeho generické používanie (tzv. generické maskulínium).

Diachronní rešerše dokládajú tri fáze používání maskulina při označování skupin osob: (1) rodově specifická, tj. označující výhradně muže od počátků pí-

² Rodovo vyvážený jazyk (známe sú tiež iné termíny, napríklad rodovo citlivý jazyk alebo rodovo neutrálny jazyk, či rodovo inkluzívny jazyk) je alternatívou k androcentrickému (sexistickému) jazyku, v ktorom je používaný generický mužský rod a ďalšie jazykové prostriedky uprednostňujúce jazykovú reflexiu jedného sociálneho rodu pred inými.

³ „Prirodzený rod (pohlavie osôb a zvierat) sa spravidla kryje s menným rodom, ale z istých príčin môže byť medzi nimi aj rozdiel. (...) napr. slovo *dievča* stredného rodu je v protiklade so slovom *chlapec* mužského rodu.” (Dvonč et al. 1966: 33)

semnictví do 19. stol.; (2) souběh rodově specifické a generické funkce od dob výraznějšího vstupu žen do veřejného prostoru a zejména na trh práce. Zvláště v právnickém a úřednickém (angl.) jaz. vzniká potřeba vyjádřit, že do určité kategorie (vlastník, stěžovatel) n. rodově smíšené skupiny jsou zahrnuty také ženy. Tato fáze byla řešena preskripcí generické funkce maskulina zřejmě vůbec poprvé výnosem britského parlamentu r. 1850 (v angl. se týkala rozšíření platnosti názvů osob, např. owner, a osobních a přivlastňovacích zájmen k jim odkazujícím na ženy), později se objevují v mluvnických příručkách pasáže o generické platnosti maskulina; (3) fáze zpochybnění této funkce maskulina, formulování a prosazování alternativ do vyjadřovací praxe. (Valdrová 2017: 1)

V lingvistickom opise je neutrálnosť mužského rodu posilnená vnímaním členov gramatickej kategórie rodu ako príznakových alebo nepríznakových, pričom neutrálne vnímané členy gramatickej kategórie môžu zastupovať aj ostatné členy. V prípade gramatického rodu mužský rod zastupuje aj ženský a stredný rod, avšak príznakové kategórie operujú v rámci vlastného rodu.⁴

Dnes sa rodová vyváženosť vzťahuje na ešte širšie súvislosti, pretože rodová identita prekračuje bipolárnu reláciu muž–žena. Ide o prípady transrodových ľudí, intersexuálnych, resp. nebipolárnych osôb či queer-rodových osôb, ktoré si v súčasnej slovenčine len ťažko formulujú sebaidentifikáciu.⁵ V rámci rodovo vyváženého jazyka sa spočiatku uvažovalo o feminizácii⁶, čiže o zviditeľnení žien v jazyku, prípadne o neutralizácii ako o postupe redukovania polaritne vnímaného rodu. Tak, ako bolo potrebné zviditeľňovať ženy v jazyku, začína byť aktuálne zviditeľňovanie iných rodov, prípadne nachádzanie možností bezrodového označovania osôb (v češtine porov. napr. Kolek 2019, 2022; v slovenčine Séleš 2018). Iniciačné idey o rodovo

⁴ Príznakovosť a nepríznakovosť členov gramatických kategórií bola odborne uvedená v štrukturalistických štúdiách predstaviteľov Pražského lingvistického krúžku, napríklad v štúdiách Romana Jakobsona *O štruktúre ruského slovesa* (1984, prvýkrát publikované v roku 1932) a *Nulový člen* (1971, prvýkrát publikované v roku 1939). Základom vzniku tejto koncepcie sa stalo uchopenie jazykových javov v protiklade príznakovosť a neutrálnosť, resp. bezpríznakovosť, prvotne reflektované vo fonológii.

⁵ J. Séleš, uvažujúc o bezrode, navrhuje v slovenskom jazyku nové bezrodové zámená, napr. osobné zámeno *en*, a jeho paradigm, ako aj ostatné bezrodové tvary substantív, adjektív a verb (Séleš 2018). V umeleckej literatúre sa bezrod objavil v preklade knihy Bernardine Evaristo (2021) *Dievča, žena, iné* od Lucie Halovej, ktorý vyšiel v roku 2021 vo vydavateľstve Inaque. Prekladateľka sa inšpirovala Sélešovým návrhom. Tak sa návrh z istej relatívne uzatvorenej komunity mohol dostať aj k ostatným ľuďom – čitateľstvu uvedenej knihy. Zviditeľnenie bezrodovej skupiny sa deje predovšetkým prostredníctvom médií a ako vidíme, aj umeleckej literatúry.

⁶ Spolu so zviditeľnením žien však prichádza aj upevňovanie binárneho vnímania rodu, ako to uvádza aj Roswitha Kersten-Pejanić: „By making women more visible in language, there is the danger of reinforcement of the dichotomous and hegemonic ways of thinking about gender as binary (male/female)...“ (Kersten-Pejanić 2015: 84)

vyváženom jazyku zo špeciálnejších diskurzov (napríklad tých, ktoré sa venujú rodovej rovnosti) postupne prenikajú do širšieho prostredia jazykovej komunikácie, do inštitúcií a procesov, vplývajúcich na spoločenské povedomie o podobe a používaní jazyka, a napokon do bežnej rečovej praxe. Nejde o priamočiary ani jednoduchý prechod, pretože rečová prax funguje s vysokou mierou zotrvačnosti – istý jazykový obraz sveta je silným homogenizujúcim a stabilizačným faktorom a životné zmeny sa doň premietajú s oneskorením.

O rodovo vyvázenej slovenčine sa dá uvažovať aj ako o jednej z interakcií medzi meniacou sa spoločnosťou a jej jazykovou reprezentáciou. Nejde o nič iné ako o potvrdenie známeho poznatku, že (sociálna) realita a jazyk sa obojstranne ovplyvňujú, pričom dynamika zmien spoločnosti nachádza neraz oneskorenú odozvu v jazyku. Na druhej strane až to, čo „je“ v jazyku, na čo existuje pomenovanie, ukazuje, čo „je“ v realite, čo je súčasťou nášho sveta. V texte sa sústreďíme na vzťah medzi ponímaním rodu ako sociálnej kategórie v niektorých sociálnych diskurzoch a sieťou diskurzívnych praktík, ktorými sa v jazykovom kolektíve vytvára povedomie o „správnosti“, vhodnosti používania jazyka ako adekvátnej reprezentácie sociálnej skutočnosti. Otázka, ktorá sa neraz v súčasnosti v súvislosti s rodovo vyváženým jazykom kladie, teda či je slovenčina rodovo vyvážená alebo či má potenciál byť rodovo vyvážená, je v tomto texte zmenená. Nezisťuje sa potenciál slovenčiny, ale potenciál kolektívu používajúceho slovenský jazyk. Pozornosť je venovaná sociálnym súvislostiam „života“ slovenského jazyka, konkrétne rodovo vyváženého slovenského jazyka, a podmienkam, ktoré na jeho existenciu vytvára súčasné jazykové spoločenstvo, ako aj charakteristike tohto spoločenstva. V centre ďalšej pozornosti bude niekoľko silných „prevodových mechanizmov“, vplývajúcich na jazykové spoločenstvo a na vnímanie „prirodzenosti“ jazyka v istej komunikačnej interakcii, v ktorej sa uskutočňuje komunikačný výber. Ambíciou je pomenovať, aké sociálne vplyvy pôsobia na komunikačný kolektív a čo formuje jeho postoje k rodovo vyváženému jazyku, a zároveň hľadať spôsob, ako by sa rodovo vyvážený jazyk mohol v jazykovom spoločenstve ukotviť.

Slovenské jazykové spoločenstvo pod vplyvom ideológií

Slovenské jazykové spoločenstvo netvorí homogénnu komunikačnú skupinu, avšak isté niveau je nastavené prevládajúcimi jazykovými ideológiami. Tie ako súhrn poznatkov, informácií o jazyku, ale aj postojov k tomu, čo je „prirodzené“, „normálne“ (porov. Lanstyák 2016), ovplyvňujú percepciu všetkého, čo súvisí s jazykom, jeho teoretickým uchopením, ale predovšetkým používaním.

Slovenský jazyk sa formoval na základe socializačných procesov akcentujúcich normu a snažiacich sa o zjednotenie kolektívu prostredníctvom spisovnosti. Tento proces bol silný najmä v 20. storočí, ale stále rezonuje ako v odbornom, tak i v bežnom

komunikačnom kolektíve a je tesne spojený s jazykovou ideológiou a následnou jazykovou diskrimináciou. V súvislosti so slovenčinou sa jej venuje S. Ondrejovič (2020a), vychádzajúc z tvrdenia P. Maizta:

Jazyková diskriminácia založená na ideológiách, ktoré spočívajú na zjednodušených kategorizáciách rôzneho druhu, vníma niektoré jazykové prejavy (výrazy) v konečnom dôsledku ako správne, estetické, primerané a kultivované, prípadne aj pravdivé, iné sa zasa stigmatizujú ako nesprávne, neestetické, neprimerané, nekultivované, cudzie, falošné a deficitné. Tieto hodnotenia sú často problematické aj preto, že jazykové ideológie sú často založené na stereotypoch a predsudkoch, čo znamená, že vyznievajú neraz nielen umelo, ale v niektorých prípadoch aj „silene“. (Maizt 2020: 3 podľa Ondrejovič 2020a: 130–131)

Autor dokumentuje prejavy purizmu, konzervativizmu, štandardizmu či homogenizmu v slovenskom jazykovom prostredí. Venuje sa síce primárne kontextu vnímania spisovného jazyka, ale poskytnuté poznatky možno aplikovať na všeobecné „nastavenie“ komunikačného kolektívu k jazyku, k jeho zmenám, používaniu a funkcii v spoločnosti.

Dominantná ideológia má výrazný vplyv na jazykové zmeny tým, že „nenápadne“ prezentuje istému kolektívu prirodzenosť jazykových prostriedkov. „A dominant ideology typically owes its success not to brute power and conscious imposition, but to the ability to convince people that it is not in fact a matter of ideology at all, but simply natural, ‘the way things are’. We refer to this process as naturalization.“ (Eckert, McConnell-Giner 2013: 29) Pochopiteľne, jazyková ideológia nie je v celom spoločenstve jednotná, popri už uvedených sa v slovenčine uplatňujú v istej časti kolektívu aj opozitné, napr. variabilizmus či pluralizmus alebo sexizmus (porov. Lanstyák 2016). Do kontaktu i kolízie sa tak dostávajú rôzne prístupy k jazyku, tie však majú z hľadiska socializácie nerovnakú pozíciu.

Štandardizmus, purizmus aj konzervativizmus sa upevňujú aj v školskom vzdelávaní preferovaním systémovlingvistického prístupu k jazyku. V ňom, „ako hovorí známy bonmot, [sa] používatelia odbremeňujú od vlastného uvažovania a rozhodovania“, čo je omnoho príjemnejšie pre používateľa, než v tejto veci ponúka sociolingvistika a pragmatika“ (Ondrejovič 2020b: 256). Puristické tendencie sú živé aj v súčasnom lingvistickom výskume, ako konštatuje autor, a takéto zmyšľanie považuje za blízke totalitnému mysleniu.

O odraze jazykovej ideológie pri vnímaní rodovo vyváženého jazyka, resp. rodovo inkluzívneho jazyka, píše K. Motyková (2020). Analyzujúc metajazykové vyjadrenia, opisuje jazykové ideológie prítomné pri posudzovaní rodovo inkluzívneho jazyka. Zameriava sa na internetové diskusie sprevádzajúce texty tematizujúce aj problematiku

rodovo inkluzívneho jazyka. Autorka uvádza, že väčšina diskusných názorov je proti takémuto jazyku. „Pomerne častý argument proti rodovo vyváženému jazyku je v súlade s ideológiou jazykového efektivismu... Z hľadiska tejto jazykovej ideológie tu ide o ‚plytvanie termínmi‘, ‚slovný smog‘, ‚duplicitnú vatu‘ či ‚kopu slovného balastu‘.“ (Motyková 2020: 255) U oboch skupín, odmietajúcej i prijímajúcej, sa objavujú prvky jazykového relativizmu:

Kým však zástancovia inkluzívneho jazyka argumentujú jazykovým relativizmom, čiže tvrdením, že jazyk ovplyvňuje naše myslenie, a tvrdia, že ho treba ovplyvňovať tak, aby nebol nositeľom predsudkov, odporcovia síce tiež uznávajú vplyv jazyka na myslenie, ale uvádzajú, že zástupný rod nie je diskriminačný, ženám nespôsobuje pocit nedocenenia. Na druhej strane však uvádzajú, že scitlivovanie jazyka môže viesť k narušeniu sexuálnej identity detí, čo možno považovať za silný argument v duchu jazykového relativizmu. (Motyková 2020: 257)

Použitie argumentov z rovnakej ideologickojazykovej oblasti, t. j. jazykového relativizmu, na podporu opozitných názorov autorku podnietilo k tvrdeniu, rezonujúcemu s I. Lanstyákom (Lanstyák 2016: 4), o tom, že pri ideológiách neuvažujeme o ich hodnotení na osi *dobrá, zlá*. Takto môžeme hodnotiť ciele ľudí alebo spoločenských skupín zastupujúcich isté ideológie.

V Motykovej vzorke reakcií na rodovo vyvážený jazyk sa objavuje substantívum *gender* a jeho deriváty s negatívnou konotáciou, napr. „*gender ideológia*“, „*genderová mentálna retardácia*“ (Motyková 2020: 255). To odкрýva ďalšie sociálne súvislosti relevantné pre pertraktovanú oblasť, konkrétne používanie termínu *gender* v súvislosti s rodovo vyváženým jazykom. V slovenčine máme síce zaužívaný termín *rod* (porov. napr. Glosár rodovej terminológie n.d.; Jarošová 2018 alebo Kačala, Považaj, Pisárčiková 2020⁷), avšak v odbornom a laickom prostredí sa stretávame s oboma termínmi. Mainstreamizácia termínu *gender*, resp. *rod*, a jeho derivátov, predovšetkým adjektíva *genderový*, *rodový*, najmä od konca 20. storočia podporila formovanie tzv. *antigenderového diskurzu*, kritizujúceho tzv. *genderovú ideológiu* (porov. napr. Svatoňová 2022) vrátane jazykových zmien smerujúcich k rodovej vyváženosti.

⁷ „... slovo *rod* v spomínanom novom význame ‚súbor sociálne vybudovaných rozdielov medzi mužmi a ženami (so zreteľom na historicky utvárané a tradíciou odovzdávané sociálne a kultúrne normy podmienajúce odlišné postavenie muža a ženy)‘ a jeho odvodenina *rodový* sú súčasťou spisovného úzu, pretože sa používajú v tzv. spisovných situáciách, teda v odbornej komunikácii a v publicistike.“ (Jarošová 2018: 336) V *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (Kačala, Považaj, Pisárčiková 2020: 616) sa prvýkrát vo vydaní z roku 2020 nachádza ako jeden z významov lexémy *rod* význam „komplex sociálne utvorených historicky podmienených rozdielov medzi mužmi a ženami“ (ibidem: 616).

Percepčné predpolie rodovo vyváženému jazyku vytvára aj štátna legislatíva (zákon o štátnom jazyku) a štátom ustanovené orgány (napr. Ústredná jazyková rada). Ide o diskurzívnu sféru, ktorá ovplyvňuje posudzovanie adekvátneho jazykového vyjadrovania a zavádza, prípadne upevňuje dominantnú jazykovú ideológiu či jazykové ideológie. Tie z nich, ktoré sú centrálné, neexistujú bez podpory štátom riadených inštitúcií. Prostredníctvom nich, predovšetkým vzdelávacích, je formátovaný rámec socializácie celého jazykového spoločenstva a vytvára sa tak obraz o „normálnosti“ alebo „prirodzenosti“. Neustálym opakovaním diskurzívnych praktík sa ovplyvňuje povedomie jazykového kolektívu.

Ways of thinking become common sense when we cease to notice their provenance – and this happens when they occur continually in enough places in everyday discourse. A discourse may have a privileged status in society by virtue of the power of the people who engage in it. It can be heard in more places, get more time associated with voices of authority – and as it permeates institutions it comes to pass for “knowledge,” “fact,” or “common sense”. Thus, by virtue of the position of its original proponents, a discourse can erase its history as it spreads, masking the fact that it is ideology. (Eckert, McConnell-Ginet 2013: 29)

Výrazným prejavom jazykovej i politickej ideológie je existencia *zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. z 15. novembra 1995* a s ním súvisiaca Ústredná jazyková rada (ÚJR) zriadená pri Ministerstve kultúry Slovenskej republiky. Ich vplyv na jazykovú komunitu môžeme považovať za relatívne latentný, avšak z hľadiska socializácie a reálneho dosahu prostredníctvom inštitúcií za výrazný. Najvýraznejšie sa zákon uvádza v kontexte spisovného jazyka a národného jazyka či štátneho jazyka, ako aj jazykov národnostných menšín. Síce ho primárne nespájame s oblasťou rodovej vyváženosti v jazyku, jeho ozveny možno cítiť aj tam. Naladenie komunikačného kolektívu ovplyvnené ideológiou konzervativizmu a štandardizmu rezonuje vo všetkých oblastiach týkajúcich sa jazykovej komunikácie. Na dodržiavanie zákona o štátnom jazyku má dohliadať Ústredná jazyková rada. Jednou z jej úloh je aj ochraňovať štátny jazyk, „posudzovať návrhy na zmeny kodifikovanej podoby štátneho jazyka“ a poskytovať „odborné stanoviská v sporných otázkach používania štátneho jazyka“ (Štatút Ústrednej jazykovej rady n.d.).

Na webovej stránke Ministerstva kultúry SR je zverejnená *Koncepcia starostlivosti o štátny jazyk Slovenskej republiky*, v ktorej je predstavená aktuálna jazyková politika. Jej charakteristika akcentuje vplyv jazykového spoločenstva na jazyk. Ide o „... činnosť riadiacej sféry v istej spoločnosti orientovaná na spolurozhodovanie v otázkach fungovania, rozvoja a vzájomného pôsobenia jazykov. Predmetom jazykovej politiky nie je sám jazyk, ale vzťah spoločnosti a jazyka (jazykov).“ (Koncepcia starostlivosti

n.d.) V rámci nej sa počíta s kontrolou a riadením a podporu tohto postupu naznačuje aj výskum názorov verejnosti, napr.: „Isté usmerňovanie a riadenie používania štátneho jazyka je zo spoločenského hľadiska nevyhnutné. Potvrdzujú to napríklad aj výsledky telefonického prieskumu verejnej mienky, ktoré v septembri 2000 uskutočnilo Mediálne informačné centrum. Na otázku, či si myslia, že by sa štát mal starať o ochranu a rozvoj slovenského jazyka, kladne odpovedalo až 93 percent respondentov.“ (ibidem) A napokon na doplnenie obrazu o tomto diskurze pridáme časť textu o aktuálnom stave používania štátneho jazyka ako súčasti *Piatej správy o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky* (hodnotené obdobie 1. 10. 2017 – 30. 9. 2019). Predseda Ústrednej jazykovej rady sa vyjadruje k tomu, že zistené „nedostatky“ by mali byť impulzom na ukazovanie miest, „kde treba zamerať intenzívnejšiu vzdelávaciu a organizačnú činnosť, ako aj prostriedky a cesty, ktorými sa vo zvyšovaní jazykovej úrovne verejných prejavov treba uberať“ (Kačala 2020: 1).

Aktuálny ideologický kontext poukazuje na tendencie zamerané na ochranu, kontrolu, tlak a taktiež na stabilizáciu štandardizácie. Podľa správ o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky sa pozornosť venuje napríklad názvom ulíc a verejných priestranstiev, aby boli v súlade so spisovnou normou, nedostatkom v používaní slovenského spisovného jazyka v úradnom styku, podporovaniu záujmu o predmet slovenský jazyk a literatúra v školách alebo dodržiavaní povinnosti označovať obsah tovaru v slovenskom jazyku. Akcentuje sa nízka úroveň jazykovej kultúry a potreba školení. Rodová vyváženosť sa neobjavuje ako kritérium hodné pozornosti.

Niektoré javy sa v správach interpretujú v protiklade domáce – cudzie a prvky z cudzích jazykov sa hodnotia ako nadbytočné.

Nové prvky v spoločnosti a snaha priblížiť sa zahraničnej kultúre sa prejavujú aj prostredníctvom jazyka. Okrem nadbytočného používania cudzích slov, najmä anglických slov a anglicizmov, je to napríklad aj odmietanie prechyľovania ženských priezvisk, čím sa v skutočnosti (u niektorých nositeľiek) formálne signalizuje odmietanie slovenského občianstva alebo sa vytvára ambivalentnosť identity (rod a príslušnosť) ich nositeľiek: prípad Kirschner (namiesto Kirschnerová) alebo Cibulka (namiesto Cibulková). Jednotlivo sa môžeme stretnúť vo verejných prejavoch aj s odmietaním prechyľovania zahraničných ženských priezvisk (Merkel namiesto Merkelová), čo je v rozpore so zákonitosťami spisovnej slovenčiny. (Správa o používaní 2012: 22)

Spojenie používania cudzích slov a odmietania štátneho občianstva v jednom texte v sebe latentne obsahuje náznak protikladnosti cudzosti a príslušnosti k slovenskému

občianstvu, a teda implikuje možné ohrozenie občianstva cudzími prvkami.⁸ V závere Piatej správy sa konštatuje: „MK SR [Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky] prostredníctvom Piatej správy navrhuje riešenia podporujúce postavenie štátneho jazyka tak, aby odolal rastúcim globalizačným tlakom a aby bola zabezpečená jeho stabilita, kultivácia, ako aj plynulý a prirodzený vývin.“ (2020: 29) Uvedená formulácia je síce pomerne vágna alebo skôr protirečivá, pretože dáva do súvisu kultiváciu aj prirodzený vývin, avšak v kontexte celej správy sa možno domnievať, že ide o riešenie podporujúce predovšetkým kultiváciu v zmysle podpory spisovnosti. Nič nenaznačuje, že by sa v rámci riešenia počítalo aj s rešpektovaním odporúčení o formulovaní rodovo vyváženého jazyka. Naopak, zmienka o „globalizačných tlakoch“ ako o niečom, čomu treba odolávať, teda o niečom, čo destabilizuje slovenský jazyk, má jednoznačné interpretačné vyústenie proti jazykovým zmenám rôzneho druhu.

Z krátkého náčrtu je zrejmé, že v záujmovom spektre Ústrednej jazykovej rady – štátom ustanoveného kolektívneho orgánu – prevláda snaha o dodržiavanie kodifikovanej podoby štátneho jazyka, o nachádzanie odchýlok od nej a o ich nápravu. Absentuje záujem o „sporné otázky používania štátneho jazyka“ iného druhu, prekračujúce kritérium spisovnosti a nespisovnosti, medzi ktoré patria napríklad problémy jazykového vyjadrenia zmien v rodovej identite súčasných ľudí. Diskutabilnosť, mierne konštatované, tejto absencie sa zvyrazňuje, keď berieme do úvahy iné inštitúcie reprezentujúce štát, v ktorých sa, naopak, už v roku 2008 deklarovalo použitie jazyka vyvažujúceho ženský aj mužský rod (v tom období bolo používané označenie rodovo citlivý jazyk). Ide napríklad o *Slovenský rozhlas* (v Štatúte programových pracovníkov a spolupracovníkov Slovenského rozhlasu z februára 2008 sa píše o používaní rodovo citlivého jazyka „v súlade s pravidlami slovenského jazyka“ [Štatút programových pracovníkov 2008]) alebo o *Radu vlády Slovenskej republiky pre rodovú rovnosť*, pracujúcu pri *Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky* (vznikla potreba používať rodovo citlivý jazyk pri komunikácii Rady s verejnosťou) (porov. Urbancová 2010). Deklarovanie používania však neznamená samotný proces používania, resp. poznámka o rodovo citlivom jazyku používanom v súlade s pravidlami slovenského jazyka naznačuje stabilizáciu existujúcich pravidiel aj v rámci rodovej citlivosti. Takýto pohľad vedie k upevneniu zaužívaného vyjadrovania a „prirodzenosti“.

Analýza sociálneho života niektorých jazykov so zameraním na rod zahrnutá v publikácii *Gender across Languages* (Hellinger, Bußmann 2001–2003) pritom uka-

⁸ Z. Dobrík píše o xenizácii inakosti a o tom, že inakosť býva stigmatizovaná v mene zachovania „čistoty“ spoločnosti. „Každá inakosť nesie v sebe symbolický potenciál konštruovať cudzosť, a tak aj potenciálne nepriateľstvo a konflikty.“ (Dobřík 2018: 9) Zneužívanie inakosti je tiež prostriedkom upevňovania ideológie a politickej moci.

zuje, že zmeny v spoločnosti sú reflektované v jazyku prostredníctvom intervencie rôznych inštitúcií aj jazykovej politiky. Zároveň zmeny vychádzajúce v ústrety rodovo vyváženému jazyku korelujú s postavením rodov a s miestom rodovej rovnosti v spoločnosti.

In some languages (e. g., English, German, French, Dutch and Spanish) such tendencies have been supported by language planning measures, including the publication of recommendations and guidelines, while for other languages an awareness of gendered asymmetries is only beginning to develop in both academia and the media (e. g., in Czech or Polish). To a large extent, the emergence of public discourse on language and gender depends on the socio-political background, in particular the state of the women's movement in the respective country. (Hellinger, Bußmann 2003: 18)

Lingvistické reflexie rodovo vyváženého jazyka v slovenčine ako jeden z formotvorných prvkov sociálneho prostredia

Ideové niveau v rámci vzťahu k rodovo vyváženému jazyku nastavuje slovenský lingvistický výskum, pretože v rámci aktuálnych jazykových ideológií sú ľudia z jazykovedného prostredia vnímaní väčšinovým jazykovým spoločenstvom ako elity určujúce, ako má jazyk vyzeráť, a hodnotiace jeho úroveň. Odborný názor prezentovaný na verejnosti má potenciál ovplyvniť jazykové spoločenstvo.

Proti sebe stoja v odbornej komunite tradičné názory o potrebe neustálej ochrany slovenčiny a na druhej strane názory o emancipovanosti jazykového kolektívu a jeho schopnosti prijímať zmeny v jazyku ako sprievodný jav vývinu spoločnosti. S. Ondrejovič (2010) píše o sociolingvistickom postoji v porovnaní s tradičným prístupom:

... vyznačuje sa väčšou tolerantnosťou voči používateľom, najmä však diferencovanosťou, pričom „nehrá“ výlučne iba na jedného reprezentanta, iba na spisovný jazyk. (...) v porovnaní s tradičnou jazykovedou je aj „zodpovednejší“ v tom zmysle, že sa nevydáva hneď tou najľahšou cestou zákazov a príkazov či vylučovania odchylných či „nesystémových“ foriem z dobrej spoločnosti, ale pokúša sa aj „nesystémovosti“ a nepravidelnosti v jazyku pochopiť a vysvetliť (ak sa to dá). (Ondrejovič 2010: 12)

V odbornej komunite rezonujú dva „krajné“ postoje k jazyku a k jazykovým zmenám – ochranársky (paternalistický) a neobmedzujúci, rešpektujúci emancipovanosť jazykového kolektívu, resp. nepragmatický a pragmatický prístup. Juraj Dolník uvažuje o dvoch prístupoch k spisovnému jazyku: „Kým pri pragmatickom prístupe sa

vychádza z toho, že aj spisovný jazyk sa zachováva a rozvíja prirodzenou rozšírenou reprodukciou v komunikačnej interakcii v meniacich sa podmienkach (...), nepragmatický prístup spočíva v zotrvávaní na tom, že spisovný jazyk bol, je a bude ‚umelým‘ jazykom, takže idea prirodzenej reprodukcie je naň len čiastočne aplikovateľná.“ (Dolník 2007: 95–96)

V konkrétnych výskumoch týkajúcich sa rodovo vyváženého jazyka nie je rozdelenie prístupov na pragmatické a nepragmatické výrazné, resp. aj pri pragmatickom alebo interdisciplinárnom prístupe je prítomné systémovolingvistické vnímanie gramatickej kategórie rodu. Na ilustráciu uvedieme niekoľko prístupov v rámci lingvistického výskumu. Vzhľadom na skutočnosť, že ich vznik datujeme do obdobia po pragmatickom obrate v lingvistiky, uplatňuje sa v nich interdisciplinárny prístup.

J. Pekarovičová (2016) sa zaoberá kategóriou rodu z niekoľkých aspektov – z lingvistického, sociokultúrneho, pragmatického, didaktického a interkultúrneho. Vníma referenčnú a identifikačnú funkciu jazyka. Pri referenčnej funkcii je generické maskulínium podľa nej neutrálnym prostriedkom.

... aj dnes úplne legitímne vznikajú pomenovania s použitím generického maskulína učiteľa, kolegovia: Iniciatíva učiteľov Slovenska či... Učitelia chcú lepšiu budúcnosť pre vaše deti... Z danej formulácie je jasné, že do uvedenej skupiny patria aj ženy učiteľky, kolegyne a nikto túto ich príslušnosť nespochybňuje použitím všeobecnej formy, ktorá je praktickejšia z hľadiska jazykovej ekonomie i jazykovej korektnosti... Nuž a práve takéto prípady poukazujú na nesúlad medzi referenčnou a identifikačnou funkciou a jej jazykovým stvárnením. (Pekarovičová 2016: 45)

Iný príklad podporujúci zachovanie generického maskulína poskytli Mária Košková a Joana Satoła-Staškowiak (2017), ktoré sa zamerali na maskulinizáciu v slovenskom, poľskom a bulharskom jazyku. Generické maskulínium považujú za črtu slovanských jazykov a jeho funkciu opisujú v súlade so zaužívanými gramatickými pravidlami. „Mužský rod je referenčným, zástupným rodom v jednotnom i množnom čísle substantív a ako formálny neutrálny znak sa v slovenčine môže pravidelne používať na označovanie všeobecného významu, dvojice muža a ženy alebo skupiny bez ohľadu na reálne zastúpenie žien v tejto skupine...“ (ibidem: 5) Nahrádzanie generického maskulína autorky považujú za „účelové narúšanie dobre fungujúceho, praktického a normou ukotveného gramatického pravidla, ktoré je pevne zakódované v jazykovom vedomí spoločnosti.“ (ibidem: 7)

„Kolízia“ vnímania termínu rod ako neutrálnej kategórie v lingvistických výskumoch a názorov feministickej lingvistiky na generické maskulínium je naznačená v texte M. Sokolovej (1998). Autorka síce tvrdí, že: „To, že spoločnosť 99 študentiek sa prí-

tomnosťou *jedného študenta* musí jazykovo vyjadriť ako spoločnosť *100 študentov*, je síce zaujímavé, ale lingvisticky vysvetliteľné“ (ibidem: 446), no na druhej strane vníma opodstatnenosť nových prístupov k odrazu rodu v jazyku a relatívnosť prirodzenosti ako sociálneho javu:

Výskumy feministickej lingvistiky opierajúce sa viac o sociologické a psychologické aspekty naznačujú, že ľudia sú pri percepcii objektívnej reality ovplyvnení jazykovými štruktúrami, a tak prostredníctvom uprednostňovania maskulín sa v jazyku posilňujú aj tendencie uprednostňovať zastúpenie žien mužmi v spoločnosti, t. j. za rovnako prirodzené pokladáme existenciu kolektívov zložených z 90 % žien a 10 % mužov, v ktorých sú vo vedúcich funkciách muži. Táto skutočnosť je príčinou, prečo vo viacerých krajinách právne ustanovujú používanie feminatív popri pomenovaniach v mužskom rode... (ibidem: 446)

Na odlišnom prístupe ku generickému maskulínu sú založené práce vychádzajúce z feministických teórií alebo na prístupe komparačného charakteru. Ich cieľom nie je stabilizovať zaužívaný komunikačný stereotyp v oblasti generického maskulína, ale hľadať možnosti na zrkadlenie spoločenských zmien v jazyku (napr. Urbancová 2019a, 2019b, 2019d), ktoré nemusia nevyhnutne platiť všeobecne, ale môžu byť aplikované pri deklarovaní použitia rodovo vyváženého jazyka štátnymi inštitúciami, pri prekladoch textov pôvodne napísaných v rodovo vyváženom jazyku alebo pri komunikácii ľudí vnímajúcich vyjadrenie rodovej rovnosti ako dôležitú hodnotu. Pri komparácii slovenčiny s inými jazykmi sa vychádza z potreby rodovo vyváženého jazyka na európskej úrovni a sú prezentované možnosti tvorby rodovo vyváženého jazyka (napr. Štefaňáková 2020, 2021).

S rodom (gramatickým i sociálnym) ako súčasťou rôznych diskurzov pracuje A. Faragulová v monografii *Cudzosť – jazyk – Slováci* (2016). Zaradenie rodu do výskumu cudzosti v rámci xenolingvistiky⁹ odôvodňuje tým, že mnohí ho vnímajú ako „prirodzenú“ normalitu¹⁰, ale nie všetci do tohto konštruktu zapadajú. Autorka spozorovala tri druhy xenoreakcií na skúmanú kategóriu rodu – stotožnenie, akceptovanie a odmietanie – a vytvorila xenoobraz Slovákov. „Silná inštitucionalizovaná, štandardizovaná a stereotypizovaná normalizovaná konštruovaná kategória ‚rod‘ bráni uvažovať o rode inak než v binárnom štrukturalistickom videní v opozícii muž–žena. Bráni

⁹ „Ambíciou xenolingvistiky je dopomôcť k vytvoreniu adekvátneho xenodiskurzu a práve uvažovanie o diskurze ako o jazykovom, spoločenskom a kultúrnom konštrukte nám to umožňuje. Keďže diskurz sa vytvára a reprodukuje (aj pomocou jazyka) v spoločnosti, je možné iniciovať zmenu a prispieť k tomu, aby majorita akceptovala inakosť, ktorú v súčasnosti interpretuje ako cudzosť.“ (Faragulová 2016: 112)

¹⁰ Normalita je kultúrno-spoločenský konštrukt označujúci normy, preferencie, predpisy alebo štandardizácie platné v istom kolektíve a zvnútornené jednotlivcom (Faragulová 2016: 16–17).

o ňom uvažovať tak, ako sa chápe vo feminizme či v rodových štúdiách, alebo ako ho interpretujú „nenormatívni“ jedinci.“ (Faragulová 2016: 112)

Súčasťou záujmu o rodovo vyvážený jazyk je aj zisťovanie postojov komunikačného kolektívu. V. Ľuptáková (2014) sa zamerala na vysokoškolskú študentskú skupinu (väčšina osôb sa venovala štúdiu slovenského alebo cudzieho jazyka) a formou dotazníka zisťovala poznatky o rode, rodovej citlivosti a rodovej diskriminácii, ako aj vedomosti o rodovo citlivom jazyku a skúsenosti s ním. Interpretácia dotazníka ukázala, že cieľová skupina nemá takmer žiadne skúsenosti s rodovo citlivým jazykom ani vedomosti o ňom.

„Uvoľnený“, k životnému svetu jazykového kolektívu prihladajúci lingvistický prístup môže reflektovať jazyk nielen prostredníctvom pestrejšej, od dichotomickej optiky oslobodenej stratifikácie výrazovej škály, ale môže byť vnímavý aj k interakcii jazyka so súčasnými pohybmi v chápaní rodovej identity. Zatiaľ čo v zahraničí pragmaticky orientovaná lingvistika formuluje konceptuálne rámce pre procesy prebiehajúce v rodovej diferenciacii – napríklad feministická pragmatika (porov. napr. Christie 2000) alebo lingvistika rodových a sexuálnych identít (Valdrová 2018) –, u nás ostáva potenciál pragmaticky zameraného lingvistického výskumu v oblasti rodovo vyváženého jazyka takmer nevyužitý.

Sociálne interakcie spojené s rodovo vyváženým jazykom

Doteraz sme sa venovali ideologickým a lingvistickým špecifikám prostredia, v ktorom sa vyvíja slovenské jazykové spoločenstvo a konkrétne jeho vzťah k reflektovaniu rodu v jazyku. Nie je možné jednoznačne vyjadriť, aký je postoj bežnej jazykovej komunity k rodovo vyváženému jazyku, pretože je tvorená rôznymi skupinami osôb disponujúcimi nerovnakým poznaním či súborom hodnôt. Výskum A. Ostertágovej (2014) medzi vysokoškolským študentstvom napríklad ukázal, že „až 50,3 % zúčastnených osôb považovalo používanie generického maskulína za žiaduci spôsob označovania osôb v textoch a 55,9 % sa explicitne vymedzilo voči niektorej z foriem rodovo symetrického označovania“ (Ostertágová 2014: 71). Argumenty o bezpríznakovosti maskulína, jazykovej ekonómii alebo nenarúšaní ustálených jazykových konvencií sú podporované aktuálnym jazykovoideologickým a politickoideologickým kontextom. V pozadí postoja je dôležité vidieť aj hodnotovú orientáciu a vnímanie postavenia mužov a žien v slovenskej spoločnosti. Ak je rodová rovnosť v komunikačnej interakcii vnímaná ako hodnota, je predpoklad, že si nájde odraz aj v používaní rodovo vyvážených jazykových prostriedkov (porov. Urbancová 2020).

Zrkadlovým obrazom stavu v jazykovednej komunite a jazykovej ideológii nastolenej štátnou mocou je používanie rodovo vyváženého jazyka vo verejných textoch. Môžeme ho rozdeliť do troch skupín:

- „skupina vytvára prostriedky na rodovo vyvážené alebo rodovo neutrálne vyjadrovanie, aplikuje ich v praxi a v metajazykových textoch vysvetľuje ich opodstatnenosť (napr. feministická organizácia Aspekt alebo združenie Občan, demokracia a zodpovednosť). Neexistuje záväzný predpis nariaďujúci istým inštitúciám či jednotlivcom používať neandrocentrický jazyk a zatiaľ jedinou reprezentatívnou publikáciou o rodovo vyváženom jazyku je *Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka* (Cviková, ed., 2014a) a *Ako používať rodovo vyvážený jazyk* (Cviková, ed., 2014b);
- skupina deklaruje používanie RVJ [rodovo vyváženého jazyka, pozn. autorky], resp. rodovo citlivého jazyka, netvorí však nové jazykové prostriedky a nehľadá možnosti nahrádzania generického maskulína, k rodovo vyváženému vyjadrovaniu (alebo rodovo citlivému vyjadrovaniu) sa hlási jednou vetou, napr. ‚Všetky funkcie a pozície osôb v tomto materiáli, ktoré nie sú formulované v rodovo vyváženom jazyku, sa vzťahujú na obidve pohlavia.‘¹¹; ‚Rodovo citlivý jazyk [Nadpis v osobitnom riadku – pozn. L. U.] Kde sa v ustanoveniach tohto organizačného poriadku používa označenie funkcie v mužskom rode, primerane a podľa vhodnosti sa tým má na myslí aj označenie funkcie v ženskom rode.‘¹² (...);
- skupina nemá potrebu meniť androcentrický jazyk (väčšina textov, napríklad denná tlač, časopisy, webové stránky, učebnice atď.).“ (Urbancová 2019a: 222–223) Častou reakciou na rodovo vyvážený jazyk je uvádzanie takých príkladov, ktoré text zneprehľadňujú, hľadanie problematických riešení či nastoľovanie otázok z hľadiska celej problematiky marginálnych (v českom prostredí niekoľko príkladov uvádza Valdřová 2018: 85–91).

Mozaiku toho, v akom prostredí sa formuje a „žije“ rodovo vyvážený jazyk, do- tvoríme teóriou uvádzajúcou do našich úvah problematiku symbolického zisku a moci. P. Bourdieu prináša inšpiratívnu koncepciu jazykového trhu a v rámci nej vníma aj jazykovú zmenu, ktorej pripisuje atribút ekonomická. „Jinými slovy, promluvy nepřed- stavujú pouze (leđa výjimečně) znaky určené k pochopení a dešifraci. Jsou to také znaky *bohatství*, které mají být ohodnoceny a oceňovány, a znaky *autority*, které si mají získat víru a poslušnost. (...) čistě instrumentální užívání jazyka... se obvykle dostává do sporu s (ponejvíce nereflektovaným) úsilím o symbolický zisk.“ (Bourdieu

¹¹ Poznámka pod čiarou v Študijnom poriadku Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici pre študentov študijných programov akreditovaných od 1. 1. 2013.

Novšie (po publikovaní citovaného textu) sa vyskytla formulácia „Zástupný mužský rod sa v texte smernice vzťahuje na osoby všetkých pohlaví.“ (Smernica č. 3/2022 o študijnom poradenstve na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 11. 1. 2022, článok 1), ktorá rod neredukuje na binárnu kategóriu.

¹² *Organizačný poriadok Ministerstva pôdohospodárstva a rozvoja vidieka Slovenskej republiky* č. 2814/2017-250.

2014: 41) Metafora zisku sa javí vo vzťahu k percepcii rodovo vyváženého jazyka ako vhodné obrazné pomenovanie toho, čo takto formovaný jazyk prináša spoločnosti a ako ovplyvňuje skupinu majúcu symbolický zisk v androcentrickom používaní jazyka, ktorý stabilizuje existujúce spoločenské vzťahy, konkrétne rodovú stratifikáciu spoločnosti. Keď zisk symbolizuje niečo cenné, jeho dobrovoľné zanechanie nie je preferovaným postupom.

Každá varieta národného jazyka aj spisovný jazyk majú svoju hodnotu v jazykovom spoločenstve a tá je prisudzovaná aj osobám používajúcim danú varietu jazyka. Rovnako to môže platiť pri zmenách v štandardnom alebo spisovnom jazyku, ktoré síce nenarúšajú jeho spisovnosť alebo štandardnosť, ale menia zaužívaný spôsob zobrazovania. Tradične zvýhodnená skupina používajúca stabilizovaný komunikačný prostriedok sa môže v istej situácii stať znevýhodnenou, pretože formulovanie „nového“ komunikačného prostriedku neovláda. Konkrétne pri požiadavke používať rodovo vyvážený jazyk v istom texte je vo výhode osoba ovládajúca princípy a postupy tohto jazyka. V závislosti od komunikačných situácií môže nadobudnúť symbolickú výhodu konzervatívna alebo, naopak, rodovo zameraná komunikačná skupina. Frekventovaným nástrojom na presadzovanie vplyvu je znižovanie sebavedomia istej skupiny v rámci používania jazyka. V tomto smere je nutné opäť spomenúť práve jazykovú ideológiu zodpovednú za to, že sa niečo označí ako „normálne“, „prirodzené“ alebo naopak. V rámci hodnotenia prostriedkov tvorby rodovo vyváženého jazyka nie sú zriedkavé reakcie, že isté vyjadrenie je neprirodzené, nepáči sa komunikujúcim alebo im „trhá uši“, prípadne, že by ho nikdy nepoužili. Na druhej strane sa znevýhodnená skupina bráni a uvádza argumenty podporujúce vhodnosť daného prostriedku. Je to akýsi permanentný súboj komunikačných skupín a v závislosti od komunikačného kontextu „vyhráva“ jedna alebo druhá. Pochopiteľne, každej ide o to, aby ňou preferovaný komunikačný prostriedok získal prestížny status v jazykovej komunite. Tam, kde ide o zisk, bohatstvo a moc, očakávame konflikt a súboj. Východiskom by mohlo byť iné metaforické uchopenie analyzovanej situácie v oblasti jazykovej zmeny smerujúcej k rodovo vyváženému jazyku.

Domnievame sa, že rodovo vyvážený jazyk môže nájsť lepšiu odozvu v komunikačnom kolektíve, ak sa nebude verejne tematizovať ako izolovaný „nátlak“ na zmenu „prirodzeného“, osvedčeného jazykového inštrumentária, ale poukáže sa naň ako na súčasť rozsiahlejších zmien v procese postupujúcej senzibilizácie jazyka voči dynamickým zmenám životného sveta. Tieto zmeny sa dejú v širšom kontexte, netýkajú sa výlučne rodovej diferenciácie, ale zahŕňajú aj osoby so špecifickými potrebami či ľudí patriacich do iných spoločensky znevýhodnených skupín.

Vhodným sa javí koncept inkluzívnej komunikácie. Idea inkluzívnosti a rovnosti by mohla metaforicky nahradiť ideu boja, ochrany alebo konfliktu, ktorá sa v rámci ideológie konzervativizmu spája s rodovo vyváženým jazykom. J. Dolník vníma kulti-

váciu inkluzívneho jazyka ako súčasť kultivovania komunikácie a konania slobodného jedinca.

„Presvedčenie o etickosti komunikačného správania a konania zodpovedajúceho zásade rovnosti motivuje ku koordinácii komunikačnej slobody, k zosúlaďovaniu komunikačných reakcií, čo aktéri prežívajú, vnímajú, hodnotia ako prejav vôle ku korektnej komunikácii so zreteľom na ich sociálny vzťah k nej s prioritou rovnosti.“ (Dolník 2021: 41) Inkluzívna komunikácia je založená na budovaní dobrého vzťahu osôb participujúcich na komunikačnom akte,

je solidarizačnou reakciou príslušníkov istej skupiny na sociálnu znevýhodnenosť inej skupiny spôsobenú tým, že sociálne seberealizačné možnosti členov tejto (inej) skupiny sú obmedzované dominanciou skupiny, ktorá im zámerne či nezámerne bráni uplatňovať ich egalitné právo. Aktéri komunikácie sú reprezentanti zvýhodnenej a znevýhodnenej skupiny, ktorí k nej pristupujú z pozície solidarizačnej kultúry, regulujúc komunikačné praktiky tak, aby aktéri zo znevýhodnenej skupiny prežívali, vnímali komunikáciu tak, že sú oslovení ako zástupcovia skupiny, vo vzťahu ku ktorej je neprípustná žiadna forma diskriminačného prístupu. (Dolník 2021: 47)

Uvedený koncept nachádza konkrétnu realizáciu v rámci manažérskych komunikačných stratégií a postupne sa etabluje vo firmách so snahou o efektívne komunikovanie. Na internete je možné nájsť mnoho príkladov, ako sa inkluzívny jazyk objavuje v komunikačných stratégiách nielen reklamných spoločností, ale aj konkrétnych firiem, vznikajú brožúry predstavujúce a propagujúce inkluzívny jazyk, napr. *Inclusive Workplaces. Inclusive Communication Guide* (2021). Pochopiteľne, ak na tento koncept aplikujeme Bourdieuvu koncepciu jazykového trhu, nie je prekvapujúce, že inkluzívny jazyk sa začína presadzovať v manažérskej a reklamnej komunikácii, kde predpokladáme zisk v metaforickom i priamom význame. Jeho miesto, ako naznačuje uvedená brožúra, je však aj v komunikácii štátnych orgánov a verejných inštitúcií, čo síce nevylučuje „zisk“, ale zároveň upriamuje pozornosť širšieho jazykového kolektívu na používanie jazykových prostriedkov. Keďže rodová inklúzia v jazyku je jednou zo súčastí inkluzívnej komunikácie, adresátska skupina tohto konceptu sa značne rozšíri a zvýši sa tak aj aplikačný potenciál inkluzívneho jazyka.

Záver

Dôvodov pomalého, rezervovaného alebo čiastkového uplatňovania rodovo vyváženého jazyka v slovenskom jazykovom kolektíve je nepochybne mnoho. Medzi najvýznamnejšie pravdepodobne patrí konzervatívne preferovanie zaužívaných jazykových

prostriedkov, vychádzajúce z jazykovej ideológie, spojené s hodnotovou orientáciou jazykového kolektívu. Ostáva veľkou výzvou posúvať ideu rodovej vyváženosti jazyka do povedomia širšej verejnosti, venovať tejto problematike lingvistickú pozornosť a v rámci nej hľadať primerané postupy jazykového vyjadrovania aktuálnej pestrej rodovej diferencovanosti (napríklad redukováním generického maskulína alebo uvádzaním nových pomenovacích prostriedkov). Jednou z ciest je tiež hľadanie autorít prezentujúcich túto ideu, aby sa rodovo vyvážený jazyk nevnímal ako nutná príťaž, ale ako súčasť spoločenského vývinu.

Ako vidíme, v novom „návrhu“ na sociálnu existenciu rodovo vyváženého jazyka by malo ísť o snahu vzbudiť u „zvyhodnenej“ skupiny doteraz používajúcej androcentrický jazyk väčšiu vnímavosť voči rodovo „znevýhodneným“ skupinám, ktoré v jazyku zatiaľ nenachádzajú adekvátnu reprezentáciu. Výraznú úlohu pri naplňaní tejto snahy môžu mať – popri iných autoritách – štátne a kultúrne inštitúcie, ako aj lingvistická komunita. Zmena „nasmerovania“ neredukuje doterajšiu aktívnu úlohu skupín, ktoré aktuálne propagujú rodovo vyvážený jazyk, ale komplementárne k nej navrhuje prostredníctvom širšie ponímanej idey inklúzie motivovať aj doteraz nevyhranenú alebo negatívne vyhranenú komunitu.

Naznačené sociálne prostredie obklopujúce jazykové spoločenstvo a rodovo vyvážený jazyk jasne ukazuje, že to, či má jazyk potenciál byť rodovo vyvážený, je podradené vôli jazykového spoločenstva tvoriť a používať takýto jazyk a táto vôľa je formovaná rozmanitými ideologickými platformami a spoločenskými vplyvmi.

Literatúra

- Bourdieu, P. 2014. *Co se chce říct mluvením. Ekonomie jazykové směny*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- Burr, E. 2003. Gender and Language Politics in France. Pp. 119–139 in M. Hellinger, H. Bußmann (eds.). *Gender across Languages*, vol. 3. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, <https://doi.org/10.1075/impact.11.09bur>.
- Cviková, J. (ed.). 2014a. *Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka*. Národný projekt Inštitút rodovej rovnosti. Stiahnuté 14. 8. 2018 (www.ruzovymodrysvet.sk/chillout5_items/1/6/0/1/1601_5755f0.pdf).
- Cviková, J. (ed.). 2014b. *Ako používať rodovo vyvážený jazyk*. Bratislava: Centrum vzdelávania MPSVR SR. Stiahnuté 14. 8. 2018 (www.ruzovymodrysvet.sk/chillout5_items/1/5/9/9/1599_8a6542.pdf).
- Dobřík, Z. 2018. *Cudzosť a inakosť v jazykovej komunikácii*. Banská Bystrica: Belianum, vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta.
- Dolník, J. 2007. *Súčasná spisovná slovenčina a jej problémy*. Edícia: Studia Academica Slovaca. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta.

- Dolník, J. 2021. *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Dvonč, L., G. Horák, F. Miko, J. Mistřík, J. Oravec, J. Ružička, M. Urbančok. 1966. *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, Ústav slovenského jazyka.
- Eckert, P., S. McConnell. 2013. *Language and Gender*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139245883>.
- Evaristo, B. 2021. *Dievča, žena, iné*. Preklad L. Halová. Bratislava: Inaque.
- Faragulová, A. 2016. *Cudzosť – jazyk – Slováci*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Glosár rodovej terminológie*. n.d. Stiahnuté 09. 04. 2020 (www.glosar.aspekt.sk).
- Hellinger, M., H. Bußmann (eds.). 2001–2003. *Gender across Languages, vol. 1–3*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hellinger, M., H. Bußmann. 2003. Aims and Scope of „Gender across languages“. Pp. 2–25 in M. Hellinger, H. Bußmann (eds.). *Gender across Languages, vol. 3*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, <https://doi.org/10.1075/impact.11.05hel>.
- Christie, Ch. 2000. *Gender and Language. Towards a Feminist Pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, <https://doi.org/10.1515/9780585468013>.
- Inclusive Workplaces. Inclusive Communication Guide*. 2021. Queensland government, Department of Education. Stiahnuté 20. 1. 2022 (<https://qed.qld.gov.au/workingwithus/induction/workingforthedepartment/humanresources/Documents/inclusive-communication-guide.pdf>).
- Jakobson, R. 1971. *Signe zéro*. Pp. 211–219 in *Selected Writings II: Word and Language*. Hague, Paris: Mouton, <https://doi.org/10.1515/9783110873269.211>.
- Jakobson, R. 1984. Structure of the Russian Verb. Pp. 1–14 in *Russian and Slavic Grammar*. Berlin: Walter de Gruyter, <https://doi.org/10.1515/9783110822885.1>.
- Jarošová, A. 2018. Výrazy pohlavie a rod. *Kultúra slova* 6: 331–337.
- Kačala, J., M. Považaj, M. Pisárčiková (eds.). 2020. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Martin: Matica slovenská.
- Kačala, J. 2020. Aktuálny stav používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky. Pp. 1 in *Piata správa o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky*. Bratislava: Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky. Stiahnuté 15. 6. 2021 (www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2020/11/SPRAVA.KOMPLET.NA_.WEB_.11.3_.compressed.pdf).
- Kersten-Pejanić, R. 2015. Trapped in Heteronormativity in Croatian? New Answers to Old Limitations on Fair Language Use in Languages with Strong Grammatical Gender. Pp. 83–101 in J. Allyson (ed.). *Shifting Visions: Gender and Discourses*. Cambridge: Cambridge Scholars Pub.
- Kolek, V. 2019. Options for Labelling Non-heteronormative People: a German-Czech Comparison. Pp. 303–314 in D. Scheller-Boltz, T. Reuther (eds.). *Language Policies in the Light of Anti-Discrimination and Political Correctness: Tendencies and Changes in the Slavonic Languages*. Wiener Slawistischer Almanach 84. Frankfurt a. M.: Peter Lang.

- Kolek, V. 2022. Non-binary Czech Language: Characteristics and Discourse. *Language and Gender* 16 (3): 265–285, <https://doi.org/10.1558/genl.20657>.
- Koncepcia starostlivosti o štátny jazyk Slovenskej republiky. [n.d.]. Stiahnuté 15. 1. 2022 (www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2020/02/priloha-2-koncepcia.pdf).
- Košková, M., J. Satoľa-Staškowiak. 2017. Všeobecný mužský rod a maskulinizácia v slovenskom, poľskom a bulharskom jazykovom prostredí. *Slavica Slovaca* 1: 3–15.
- Lanstyák, I. 2016. *Jazykové ideológie (všeobecné otázky a glosár)*. Working papers in Language Management. Praha: Univerzita Karlova. Stiahnuté 5. 6. 2021 (http://linguagemanagement.ff.cuni.cz/system/files/documents/wplm-01_lanstyak.pdf).
- Ľuptáková, V. 2014. Rodovo citlivý jazyk v školskej praxi. In: *Jazyk – literatúra – komunikácia* 1/2014. Stiahnuté 23. 6. 2020 (www.jlk.upol.cz).
- Motyková, K. 2020. Rodovo inkluzívny jazyk v kontexte jazykových ideológií. Pp. 251–260 in *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie* V. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm. Stiahnuté 20. 9. 2021 (https://conferences.euba.sk/jazykapolitika/www_writel/files/2020/motykova.pdf).
- Ondrejovič, S. 2010. K niektorým výzvam a petíciám na ochranu slovenského jazyka. *Jazykovedný časopis* 1: 5–14.
- Ondrejovič, S. 2020a. Purizmus v diskriminačnom diskurze I. *Slovenská reč* 2: 127–142.
- Ondrejovič, S. 2020b. Purizmus v diskriminačnom diskurze II. *Slovenská reč* 3: 243–261.
- Organizačný poriadok Ministerstva pôdohospodárstva a rozvoja vidieka Slovenskej republiky č. 2814/2017-250. 2017. Bratislava: Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR. Stiahnuté 5. 2. 2018 (www.mpsr.sk/organizacny-poriadok/63).
- Ostertágová, A. 2014. Vybrané psychologické aspekty rodovo a/symetrického jazyka v sociolingvistickom kontexte. Pp. 47–73 in J. Cviková (ed.). *Analýza významu a možnosti používania rodovo vyváženého jazyka*. Národný projekt Inštitút rodovej rovnosti. Stiahnuté 14. 8. 2018 (www.ruzovymodrysvet.sk/chillout5_items/1/6/0/1/1601_5755f0.pdf).
- Pekarovičová, J. 2016. Rod ako gramatická a sociálna kategória. Pp. 38–55 in J. Pekarovičová, Z. Hargašová (eds.). *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach II*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Séleš, J. 2018. *Agender, Bezrod. Potreba a aplikácia neutrálneho gramatického rodu v slovenskom jazyku*. Nepublikovaný rukopis. Stiahnuté 12. 4. 2020 (<https://drive.google.com/file/d/0ByQCupCbsPLMY0N6NVprZ1F4VUU/view?fbclid=IwAR1JU3S24orVmgMRUHFxLY-ykudOfbrJzJINj2kh0IPULCMsBRCdMAZaL24&resourcekey=0-rLEZxraT06N3nxZh29Phwg>).
- Skutnabb-Kangas, T. 2000. *Menšina, jazyk a rasizmus*. Bratislava: Kalligram.
- Smernica č. 3/2022 o štúdiom poradenstve na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. 2022. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta. Stiahnuté 15. 7. 2022 (<https://www.ff.umb.sk/app/cmsFile.php?disposition=a&ID=23822>).
- Sokolová, M. 1998. Jazyk ako zrkadlo sociálneho postavenia ženy a muža (na príklade slovenčiny). Pp. 436–447 in *Sociálna práca – ľudské práva – vzdelávanie dospelých. Zborník referátov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.

- Správa o používaní štátneho jazyka na území Slovenskej republiky*. 2012. Bratislava: Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky. Stiahnuté 10. 5. 2021 (https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2020/11/sprava_2012.pdf).
- Švatoňová, E. 2022. Rodina jako pojítka mezi náboženstvím a autoritářstvím. Jak se z genderu stala „genderová ideologie“. *Alarm* 27. 5. 2022. Stiahnuté 28. 5. 2022 (<https://a2larm.cz/2022/05/rodina-jako-pojitko-mezi-nabozenstvim-a-autoritarstvim-jak-se-z-genderu-stala-genderova-ideologie/>).
- Štatút programových pracovníkov a spolupracovníkov Slovenského rozhlasu vydaný v súlade s § 8 ods. 1 písm. e) zákona č. 619/2003 Z. z. o Slovenskom rozhlase. 2008. Bratislava: Slovenský rozhlas. Stiahnuté 1. 9. 2009 (www.rozhlas.sk/inetporta/2007/docs/statut_programovych_pracovnikov.pdf).
- Štatút Ústrednej jazykovej rady. [n.d.]. Bratislava: Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky. Stiahnuté 15. 6. 2021 (www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/statny-jazyk-narodnostne-mensiny-a-zahranicni-slovaci/statny-jazyk/ustredna-jazykova-rada/statut-ustrednej-jazykovej-rady-aktualny/).
- Štefaňáková, J. 2020. *Rodovo symetrický jazyk v slovenskom a nemeckom jazykovom prostredí v kontexte európskej rodovej politiky a gender mainstreamingu*. Banská Bystrica: Belianum, vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta.
- Štefaňáková, J. 2021. Rodová symetria v slovenských publicistických textoch na pozadí medzinárodnej politiky zameranej na inkluzívny/rodovo vyvážený jazyk. *Slovenská reč* 3: 292–327.
- Študijný poriadok Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici pre študentov študijných programov akreditovaných od 1. 1. 2013. [n.d.]. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta. Stiahnuté 5. 2. 2018 (www.ff.umb.sk/app/cmsSiteAttachment.php?ID=5738).
- Urbancová, L. 2010. Rodovo citlivá slovenčina – súčasný stav, možnosti jej tvorby a využitia. Pp. 558–569 in J. Klincková (ed.). *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Urbancová, L. 2018. Slovenčina a diskurz o rodovej rovnosti. Pp. 291–306 in J. Pekarovičová, M. Vojtech (eds.). *Studia Academica Slovaca* 47. Prednášky 54. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Urbancová, L. 2019a. Menný rod ako koncept odkazovania na sociálny status osoby. Pp. 211–228 in J. Kesselová (ed.). *Personálna a sociálna deíxa v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Urbancová, L. 2019b. Rodovo vyvážený jazyk v sociálno-politickom kontexte. Pp. 376–387 in *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie IV.*, zborník príspevkov zo 4. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie, Bratislava, 20. 6. 2019. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm.
- Urbancová, L. 2019c. Feminist Impulses in Slovak Linguistics. Pp. 127–211 in D. Scheller-Boltz, T. Reuther (eds.). *Language Policies in the Light of Anti-Discrimination and Political Correctness: Tendencies and Changes in the Slavonic Languages*. *Wiener Slawistischer Almanach* 84. Frankfurt a. M.: Peter Lang.

- Urbancová, L. 2019d. Slovak – Gender Balanced and Gender Neutral. Pp. 199–211 in D. Scheller-Boltz, T. Reuther (eds.). *Language Policies in the Light of Anti-Discrimination and Political Correctness: Tendencies and Changes in the Slavonic Languages. Wiener Slawistischer Almanach 84. Frankfurt a. M.: Peter Lang.*
- Urbancová, L. 2020. Súčasné spoločenské vzťahy a slovenčina (Na príklade rodovo vyváženého jazyka). Pp. 158–166 in S. Duchková (ed.). *Jazykové problémy, ktorých riešenie sa ťažko hľadá*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Urbancová, L. 2021. Rodovo vyvážená slovenčina. Pp. 158–166 in *Styl jako kategoria badawcza języków, tekstów i kultur Słowiańskich 1*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum.
- Valdrová, J. 2017. Generické maskulinum. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Stiahnuté 2. 5. 2022 (<https://www.czechency.org/slovník/GENERICK%C3%89%20MASKULINUM>).
- Valdrová, J. 2018. *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Zákon o štátnom jazyku Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. z 15. novembra 1995*. Stiahnuté 5. 2. 2018 (www.zakonypreludi.sk/zz/1995-270).

 BY-NC Lujza Urbancová, 2022.

 BY-NC Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2022.

Lujza Urbancová sa venuje problematike jazyka a rodu v teoretickej, ako aj v aplikačnej rovine. Po sociolingvistických výskumoch zameraných na jazyk mesta začala sústreďovať pozornosť na vzťah jazyka a spoločnosti s dôrazom na rod ako sociálnu kategóriu. Kontaktní e-mail: lujza.urbancova@umb.sk.